

Belgian Ageing Studies: participatief actie-onderzoek naar en met ouderen

Liesbeth De Donder*¹, Dominique Verté**¹ & Nico De Witte***^{1,2}

Samenvatting

Een van de grote uitdagingen waarmee westerse maatschappijen het jongste decennium geconfronteerd worden, is vergrijzing. De bevolking wordt gemiddeld steeds ouder en ook proportioneel gezien zal het aantal ouderen toenemen. Het hoeft dan ook niet de verwonderen dat Vlaamse, lokale besturen zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw bewust werden van de nood om een beleid te ontwikkelen dat focust op vergrijzing en ouder worden. Deze bijdrage wil reflecteren over de uitdagingen en kansen om ouderen te betrekken in onderzoek, beleid en sociale veranderingen op lokaal niveau. In het bijzonder belicht het artikel 'Belgian Ageing Studies' (BAS), een onderzoeksprogramma dat tools ontwikkelde voor een *evidence-based*, participatief, leeftijdsvriendelijk ouderenbeleid. Het onderzoeksprogramma naar behoeften van ouderen (o.a. op het vlak van wonen, buurt, participatie, zorg) is ontwikkeld in co-creatie met ouderen, ouderenverenigingen, ouderenadviesraden, lokale overheden en andere *stakeholders*. Ouderen zijn betrokken als deskundigen en actoren en ze spelen een belangrijke rol in de ontwikkeling en het verloop van de studie, alsook bij de dataverzameling en de evaluatie (peer-onderzoek). In 10 jaar tijd hebben meer dan 80.000 ouderen en 8000 oudere vrijwilligers deelgenomen in meer dan 170 Vlaamse gemeenten. Het proces van de BAS waarin ouderen actief deelnemers en mede-eigenaars zijn, laat zien hoe participatief onderzoek een rol kan spelen bij het bevorderen van *evidence-based* ouderenbeleid, een beleid dat voornamelijk gebaseerd is op onderzoeksresultaten.

Kernwoorden

Participatief onderzoek, actie-onderzoek, ouderen, *empowerment*, ethiek

* ldedonder@vub.ac.be

** dominique.verte@vub.ac.be

*** nico.de.witte@vub.ac.be

1 Vrije Universiteit Brussel, Agogische Wetenschappen

2 Hogeschool Gent, Faculteit Mens en Welzijn

Inleiding

Geïndustrialiseerde samenlevingen worden voor het eerst in hun bestaan geconfronteerd met een demografisch fenomeen waarbij ouderen een steeds belangrijker deel van de bevolking uitmaken. De vergrijzing, zoals dit fenomeen doorgaans genoemd wordt, heeft tot gevolg dat de samenleving zich niet alleen dient aan te passen aan een steeds ouder wordende bevolking, maar tevens dat de gemeenschap voor verschillende uitdagingen staat waarmee zij geen ervaring of traditie heeft en waarop zij tot op heden niet altijd een antwoord heeft weten te vinden. De Belgian Ageing Studies wilde daarom een wetenschappelijk systeem ontwikkelen om een *evidence-based* beleid te voeren, een ouderenbeleid dat gebaseerd zou zijn op onderzoek. Een voorwaarde was wel dat ouderen moesten betrokken worden in het onderzoek. Het doel was immers niet om louter cijfers te verzamelen, maar om tijdens het hele onderzoeksproces een inclusieve, leeftijdsvriendelijke omgeving te creëren. Dit artikel wil op dit onderzoek een ethische reflectie bieden, door dieper in te gaan op volgende vragen:

- 1) In welk opzicht zijn 'ouderen' kwetsbaar en zijn er specifieke ethische vraagstellingen bij het voeren van onderzoek voor en door ouderen?
- 2) Wat zijn de doelstellingen van participatief (BAS-)onderzoek voor en door ouderen, en worden deze ook bereikt?
- 3) Hoe kunnen we een participatief actie-onderzoek voor en door ouderen tot een goed einde brengen? Welke methodologische en ethische knopen kwamen we tegen en hoe hebben we die aangepakt?

Het artikel is opgebouwd uit drie delen om die drie vragen te beantwoorden.

Ouderen als kwetsbare en passieve groep

De samenleving vergrijst

De afgelopen jaren werd het thema van de vergrijzing prominent op de politieke agenda geplaatst. De toename van het aantal ouderen ten opzichte van de totale bevolking en de dubbele vergrijzing (verzilvering) baren beleidvoerders en economen veel zorgen. Deze verzilvering - de versnelde groei van het aantal 80-plussers - zo stelt men, zullen de pensioenkosten, zorgbehoeften en bijgevolg de ziektekosten sterk doen toenemen (Dillaway & Byrnes, 2009). Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat scenario's die de economische kost van de vergrijzing in kaart trachten te brengen, de vergrijzing doorgaans problematiseren en de klemtoon vooral leggen op de (on)betaalbaarheid van sociale beschermingssystemen. Niet alleen de verhouding van het aantal werkenden ten opzichte van het aantal niet-werkenden (afhankelijkheidsratio) en de uitgaven voor pensioenen, maar ook de toename van de medische kost en de stijgende noden in de gezondheidszorg, leiden tot doemscenario's (Hoge Raad van Financiën, 2014; Idenburg

& van Schaik, 2010). Bovendien worden ouderen vaak negatief gestereotypeerd (Dozois, 2006; Ng *et al.*, 2015) en blijkt in de hoofden van veel beleidsvoerders, ook op lokaal niveau, ouderenbeleid veelal gelijkgesteld met zorgbeleid.

Het deficitmodel, dat in de naoorlogse periode vooral als een *a posteriori*-legitimering gebruikt werd om de vervroegde uitstoot van oudere werknemers uit de arbeidsmarkt te verantwoorden, kenmerkt 'ouder worden' vooral als een fase van onomkeerbare aftakeling, waarbij actieve participatie aan de samenleving ernstig bemoeilijkt wordt (Walker, 2006). Welke kansen en opportuniteiten ouder worden, en het grotere aandeel ouderen in onze samenleving, met zich brengen, werd veel minder vaak besproken. Een dergelijke negatieve visie op ouderen kunnen we linken aan het concept 'ageism', dat zoveel betekent als de negatieve stereotypering van ouderen: "*Ageism is negative attitudes towards older persons that stem from myths (assumptions and stereotypes) about aging, the aging process and being old*" (Kelchner, 1999, p. 88). Een dergelijke leeftijdsdiscriminatie zien we ook vaak gerepliceerd in dalende politieke participatie van ouderen, zowel in het bekleden van een mandaat als in het geven van adviezen. Sommige auteurs beschouwen deze leeftijdsdiscriminatie als sociale exclusie van ouderen, omdat ze vaak gepaard gaat met een exclusie uit politieke debatten en maatschappelijke besluitvorming (Postle, Wright & Beresford, 2005).

Naar een positieve(re) beeldvorming van ouderen

De tijdgeest is de jongste 15 jaar echter geleidelijk aan veranderd. Het 'Active Ageing'-beleid van de WHO (2002) en later ook van de Europese Commissie wil benadrukken dat ouderen nog steeds een rol spelen in de samenleving via diverse vormen van maatschappelijke participatie. De WHO benadrukt dat elke oudere - ook kwetsbare ouderen en ouderen met een fysieke beperking - een actieve rol moeten kunnen spelen in de samenleving. De notie 'actief' verwijst hier niet zozeer naar de mogelijkheid om te participeren aan de arbeidsmarkt of om fysiek actief te blijven, maar naar de idee dat "ouderen moeten kunnen blijven participeren in sociale, culturele, spirituele, economische en maatschappelijke aangelegenheden". Daarbij moeten zij zelf de regie van hun eigen leven in handen kunnen nemen en houden. Bovendien moeten ouderen actief kunnen deelnemen aan het maatschappelijk gebeuren in overeenstemming met hun persoonlijke noden, behoeften en capaciteiten (Walker, 2005; WHO, 2002). Ondanks het pleidooi voor een actieve deelname van ouderen aan alle facetten van het maatschappelijk leven, werd maatschappelijke participatie van ouderen, vanuit een marktlogica, nogal vaak verengd tot "activering op de arbeidsmarkt" (Hasmanová, 2011). De activering van ouderen op de arbeidsmarkt werd dan ook prominent op de politieke agenda geplaatst onder druk van de Europese Commissie.

Actieve ouderen vinden we echter terug in de verschillende domeinen van het openbaar leven: niet alleen op de arbeidsmarkt, maar ook in het verenigingsleven, in het beleid of in de vrijetijdsector, als vrijwilliger of als mantelzorger (Dury *et al.*, 2015). Maatschappelijke participatie verwijst in de meest brede definitie naar de diverse mo-

gelijkheden om betrokken te zijn bij de samenleving; door deelname aan belangrijke domeinen van het maatschappelijk leven, door verantwoordelijkheden op te nemen, door mee te denken en te werken aan het beleid, enz. (Martinson & Minkler, 2006).

Nood aan meer beleidsparticipatie van ouderen

Deze positieve, participatieve visie kreeg ook vorm in Vlaanderen. In sommige provincies werd reeds vanaf het begin van de jaren 1990 de noodzaak aangevoeld om te zoeken naar methoden om inspraak en beleidsparticipatie van ouderen in steden en gemeenten te stimuleren. Zo richtte de Provincie West-Vlaanderen reeds in 1994 de West-Vlaams Overleg Adviesraden van Ouderen (het WOAS) op. In de eerste 10 jaar na de oprichting van het WOAS werd heel wat expertise opgedaan omtrent politieke participatie van ouderen in het lokaal beleid. Een follow-uponderzoek in 2002 van het WOAS toonde echter aan dat heel wat lokale besturen een ouderenadviesraad bleken op te richten, om deze vervolgens zelden om advies te vragen. Als er al advies werd gevraagd aan ouderen uit de ouderenadviesraad was dit meestal op het einde van het besluitvormingsproces. Inspraak van ouderen in het vormgeven van de lokale samenleving werd heel vaak beperkt tot het goedkeuren van wat al was goedgekeurd. Daarnaast waren oudere leden van een ouderenadviesraad vaak geen correcte afspiegeling van de doelgroep (quasi geen vrouwen, hoge gemiddelde leeftijd, bijna uitsluitend leden van een ouderenorganisatie, ...). Bovendien bleek hun bereidheid om actief te participeren in het politieke besluitvormingsproces eerder beperkt en was hun deelname vooral gericht op het verdelen van de gemeentelijke subsidies en het organiseren van activiteiten. Daarom werd later ook gezocht naar nieuwe vormen van actieve betrokkenheid van ouderen in de lokale beleidsvoering en de constructie van de lokale samenleving.¹

Het ‘Ouderenparticipatiedecreet’ in 2004

In 2004 keurde het Vlaamse parlement het decreet houdende “de stimulering van een inclusief Vlaams ouderenbeleid en de beleidsparticipatie van ouderen” goed. Via dit decreet wil men de participatie van ouderen aan het lokale beleid stimuleren. Waar gemeenten reeds vroeger gestimuleerd werden om structureel en kwalitatief jeugdbeleid en cultuurbeleid te ontwikkelen door middel van het opstellen van onder andere een jeugdbeleidsplan en een cultuurbeleidsplan, worden de gemeenten vanaf 2004 ook gestimuleerd om een ouderenbeleidsplan op te stellen en om initiatieven te bevorderen die de inspraak van ouderen aan het beleid realiseren (Vlaamse Regering, 2004). Het decreet stipuleert in artikel 3 dat het Vlaams ouderenbeleid de voorwaarden moet creëren om “*de deelname van ouderen aan het uitstippelen, het uitwerken en het evalueren van dit beleid mogelijk te maken en te versterken*”.

Bij de vooraankondigingen en conceptnota’s van het Ouderenparticipatiedecreet constateerden de West-Vlaams Overleg Adviesraden van Ouderen (WOAS) en het provinciebestuur West-Vlaanderen dat gemeenten en ouderenadviesraden vragende partij

waren voor ondersteuning bij de opmaak van een (participatief) ouderenbeleidsplan. Om tegemoet te komen aan deze vraag werd door onderzoekers van de opleiding Agogische Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel, Hogeschool Gent (toenmalig departement Gezondheidszorg Vesalius) en het provinciebestuur West-Vlaanderen bevestigd een stuurgroep op te zetten tussen ouderen, lokale ouderenadviesraden, ouderenorganisaties, professionals, lokale beleidsvoerders, provinciale beleidsvoerders en onderzoekers. Samen ontwikkelden zij “het ouderenbehoefteonderzoek”: een onderzoek voor en door ouderen dat behoeften van ouderen meet op verschillende levensdomeinen (o.a. huisvesting, buurt, participatie, zorg).

Doelstellingen: participatief actie-onderzoek ouderen

Onderzoek naar ouderen vanuit een agogische visie

Participatief onderzoek naar en met ouderen is onlosmakelijk verbonden met de ontwikkeling en de uitbouw van de onderzoeksgroep Belgian Ageing Studies (BAS) binnen de opleiding Agogische Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Een agoog profileert zich als begeleider, innovator in beleid en praktijk, en onderzoeker binnen vier domeinen van de Agogische Wetenschappen: cultuur, sociaal welzijn, onderwijs of vrije tijd. Een agoog heeft tot doel individuen en groepen sterker te maken, met bijzondere aandacht voor achterstelling en kwetsbaarheid. Dat veronderstelt dat de agoog veranderingsgericht werkt en emancipatie, autonomie, levenslang leren en participatie beoogt.

Vanuit deze basisoriëntatie is het zowel voor de opleiding als voor het sociaal wetenschappelijk onderzoek binnen de Agogische Wetenschappen bijzonder belangrijk dat onderzoek naar ouderen aandacht heeft voor de maatschappelijke positie van deze doelgroep, kwetsbare groepen detecteert en gericht is op systemische veranderingsprocessen die zoveel mogelijk ouderen als volwaardige burgers kunnen betrekken in de samenleving. Vanuit deze visie werd binnen de Agogische Wetenschappen de Belgian Ageing Studies (BAS) ontwikkeld als een participatief actieonderzoek (Jason *et al.*, 2004; Reason & Bradbury, 2008; Stringer, 2007).

Participatief actie-onderzoek voor en door ouderen: wat?

Het *SAGE Handbook of Action Research* (Reason & Bradbury, 2008, p. 4) definieert het doel van actieonderzoek als “*the pursuit of worthwhile human purposes. It seeks to bring together action and reflection, theory and practice, in participation with others, in the pursuit of practical solutions to issues of pressing concern to people, and more generally the flourishing of individual persons and their communities.*” Het doel van participatief onderzoek is gedragen, praktische oplossingen te creëren om de levenssituatie van mensen en hun gemeenschappen te verbeteren. Om dit

te kunnen realiseren is het essentieel “*to assess the needs of local communities with an emphasis on local people’s views and involvement in defining need, priorities and evaluation (Ong et al., 1991; Ong & Humphris, 1994; Murray & Graham, 1995). This involves a collaborative, ‘empowering’, bottom-up approach to research, using triangulated research methods - for example, community meetings, interviews with key people, postal surveys, feedback of findings to key people and community members and joint development of a plan for action*” (Bowling, 2009, p. 69). Het ouderenbehoefteonderzoek wil volgens deze visie werken: hoe kunnen we, middels onderzoek, ouderen op lokaal niveau betrekken in de definiëring van hun eigen noden en prioriteiten?

Participatief actie-onderzoek voor en door ouderen: met wie?

In de praktijk gaat participatief onderzoek vaak over een co-constructief onderzoek tussen onderzoekers en de mensen die betrokken zijn bij het onderwerp. Cargo en Mercer (2008) verwijzen naar vijf types van dergelijke non-academische partners: 1) de eindgebruikers, de groep bij wie de verandering kan gemeten worden (*i.e.* in BAS-onderzoek: ouderen); 2) het interpersoonlijk steunnetwerk van de eindgebruiker, zoals familie en vrienden; 3) het algemene publiek; dit zijn geen eindgebruikers, maar ze steunen of geloven in het doel; 4) professionele *stakeholders* die direct betrokken zijn bij de eindgebruiker en zijn/haar omgeving zoals ouderenconsulenten, zorgverstrekkers of maatschappelijk werkers en 5) beleidsmakers, zowel op politiek niveau als binnen organisaties (bv. directie). Het ouderenbehoefteonderzoek maakte vooral gebruik van groep 1 (ouderen), groep 4 (bv. professionelen) en groep 5 (beleidsmakers). Afgevaardigden van deze groepen werden samengebracht in een stuurgroep, waaraan ook de onderzoekers deelnamen. Deze stuurgroep bestond uit het leden van het WOAS en lokale ouderenorganisaties, aangevuld met medewerkers van de provincie West-Vlaanderen en lokale besturen. Om de regie bij de ouderen te leggen en te houden, werd de stuurgroep geleid door de voorzitter van de provinciale ouderenadviesraad (*i.e.* een oudere) en daarbij ondersteund door een provinciale stafmedewerker. De coördinatoren van ons onderzoeksteam (*i.e.* Dominique Verté en Nico De Witte) hielden de vinger aan de pols om de machtsbalans te verzekeren, zodat partijen gelijke inspraak en beslissingsmacht hadden. Regels rond de rollen die elke partner moest vertolken, inspraak, beslissingsname en het opstellen van de vergaderagenda, werden in het begin geconcretiseerd in afspraken.

Participatief actie-onderzoek voor en door ouderen: waartoe?

De stuurgroep stelde dat het onderzoek drie doelen moest hebben:

- 1) een wetenschappelijk systeem ontwikkelen om *evidence-based* beleid te voeren: om dit te realiseren, was er nood aan een onderzoeksaanpak die identiek was voor elke gemeente. Daarom ontwikkelden de onderzoekers in nauwe samenwerking

met deze stuurgroep een draaiboek dat het mogelijk maakte om in elke gemeente de lokale behoeften van ouderen en de uitdagingen inzake vergrijzing op een gestandaardiseerde manier in kaart te brengen. Zo konden gemeenten vergeleken worden en lokale uitdagingen en opportuniteiten worden blootgelegd;

- 2) ouderen betrekken in lokaal beleid: het project werd aangegrepen om de (politieke) betrokkenheid van ouderen te stimuleren. Gedurende het hele proces van het project in een gemeente werd de nadruk gelegd op de actieve participatie van ouderen. Het is dan ook niet enkel een onderzoek voor ouderen, maar ook vooral door ouderen. Het project beoogde dus om ouderen te betrekken en te *empoweren* doorheen alle fasen van het onderzoek, maar zonder te willen inboeten op het eerste doel, namelijk de wetenschappelijke en methodologische vereisten van betrouwbaarheid en validiteit;
- 3) processen van lokale gemeenschapsvorming versterken. Het onderzoeksproces had niet louter als doel cijfers te verzamelen, maar ook doorheen het hele proces een inclusieve, leeftijdsvriendelijke omgeving te creëren. Participatief onderzoek kan/moet bijdragen tot een sterker burgerschap van ouderen.

Opzet participatief actie-onderzoek: betrekken van ouderen doorheen het onderzoek

Co-constructie betekent het betrekken van de doelgroep (ouderen en andere *stakeholders*) tijdens alle fasen van het onderzoeksproces: bij de conceptualisering van het onderzoek, het ontwikkelen van vraagstellingen, het uitvoeren van het onderzoek (kwantitatief en kwalitatief), het contextualiseren van de onderzoeksresultaten en het vertalen van onderzoeksresultaten naar interventies en transities (prioriteiten, acties). Volgens Cargo en Mercer (2008) kunnen we die stappen eigenlijk klasseren in de drie fasen van het participatief onderzoek: 1) vormgeven van het doel en het onderzoeksdesign; 2) uitvoeren van het onderzoek; 3) interpretatie en toepassing van onderzoeksresultaten.

Ontwikkelen onderzoeksdesign

Onderzoek heeft reeds meermaals aangetoond dat participatief onderzoek de onderzoeker helpt om (betere) onderzoeksvragen voorop te stellen, de complexiteit van de werkelijkheid beter te vatten en bepaalde contexten en mechanismen beter te doorgronden (Cargo & Mercer, 2008). Ook in het BAS-project bepaalde de stuurgroep de inhoud van de vragenlijst. Aangezien de noden en behoeften van ouderen zeer ruim zijn, werd in het onderzoek gekozen om een breed scala aan onderwerpen te bevragen. De stuurgroep bracht de thema's naar voren waarvan zij vonden dat die in het ouderenbehoefteonderzoek moesten bevestigd worden. Het wetenschappelijke team hield daarbij de spreekwoordelijke wetenschappelijke vinger aan de pols. Zij zochten

voor elk thema de gepaste wetenschappelijke modules, schalen en items. Om bijvoorbeeld fysieke gezondheid te meten werd de fysieke subschaal van de SF-20 genomen (*i.e.* Medical Outcome Scale Short Form General Health Survey). Een eerste versie van de vragenlijst bevatte 80 bladzijden. De stuurgroep besliste welke thema's en vragen opgenomen bleven. Naast gezondheid, zorg en huisvesting (klassieke thema's die naar voren geschoven werden door professionals en beleidsmakers) werden op initiatief van ouderen ook welbevinden, verenigingsleven, mobiliteit en cultuurparticipatie als centrale thema's in de vragenlijst opgenomen.

Al vlug werd het duidelijk dat er nood was aan een onderzoeksaanpak die identiek was voor elke gemeente. Daarom ontwikkelde de stuurgroep een draaiboek dat het mogelijk maakte om in elke gemeente de lokale behoeften van ouderen en uitdagingen inzake vergrijzing op een gestandaardiseerde manier in kaart te brengen. Het draaiboek bevat een gedetailleerd overzicht van alle fasen van het onderzoeksproces, gaande van de eerste vergadering met beleidsmakers tot de steekproeftrekking, het rekruteren van vrijwilligers tot het organiseren van een persconferentie. Daarnaast vindt men er ook powerpointpresentaties, templates voor uitnodigingen, opleidingen en een softwareprogramma voor het intikken van de vragenlijst. Omdat elke gemeente op dezelfde manier te werk gaat, kan men de gegevens tussen gemeenten en steden met elkaar vergelijken. Deze initiële fase kostte heel wat tijd, omdat er gewerkt werd met oudere vrijwilligers in de stuurgroep, omdat beslissingen democratisch werden genomen, en omdat teruggekoppeld werd naar de achterban (bv. van de provinciale ouderenadviesraad). De opbouw van het onderzoek nam meer dan een jaar in beslag, waarna het onderzoek getest werd in 11 West-Vlaamse gemeenten. Op basis van de resultaten en de feedbackrondes met oudere co-onderzoekers, *stakeholders* en stuurgroep, werd de methodologie bijgestuurd en gefinaliseerd.

Uitvoeren van het onderzoek

Binnen de ouderenbehoefteonderzoeken hebben we bewust gekozen om een participatief systeem te ontwikkelen, '*peer-research*'. Van bij de start van het onderzoek betrekken we de deskundigheid en de levenservaring die ouderen bezitten in alle stappen van het onderzoeksproces. Peer-onderzoek is een participatieve, actiegerichte onderzoeksmethode waarbij ouderen actief betrokken worden als co-onderzoekers. Ze zijn betrokken in de onderzoekscoördinatie, bij het geven van de opleiding aan enquêteurs, en ze gaan op pad met de enquêtes om mede-ouderen te bevragen. Daarna werken ouderen mee aan de vertaling "van cijfers naar beleid"; om vanuit de resultaten van het kwantitatieve onderzoek beleidsvoorstellen en acties te formuleren.

Concreet worden oudere vrijwilligers eerst door het onderzoeksteam opgeleid tot deskundige gemeentelijke onderzoeksbegeleiders. Zij coördineren het onderzoek als het ware in de gemeenten. Hun taak is sleutelfiguren te rekruteren en te betrekken bij het onderzoeksproces. Sleutelfiguren zijn mensen met een grote kennissenkring binnen de groep van ouderen. We kunnen daarbij denken aan een voormalige school-

juffrouw die iedereen kent, de plaatselijke kruidenier of de voorzitter van de lokale ouderenvereniging. De (vaak ook oudere) sleutelfiguren rekruteren potentiële oudere enquêteurs. Per gemeente werden ongeveer 40 oudere vrijwilligers opgeleid voor het verzamelen van de vragenlijsten. Na het volgen van een opleiding door de onderzoeksbegeleiders gaan de enquêteurs op stap, verdelen en verzamelen ze de vragenlijsten bij hun 'peers' oftewel 'leeftijdsgenoten' die geselecteerd werden als respondent. Wanneer een oudere respondent vragen heeft of assistentie vraagt bij het invullen van de vragenlijst, kan de vrijwilliger hierbij helpen of eventueel de enquête mondeling afnemen. Door deze werkwijze voelen respondenten zich minder bedreigd (bv. in vergelijking met een professional van een studie bureau die voor de deur staat). Oudere enquêteurs kunnen zich ook beter inleven in de leefsituatie van de respondenten. Het persoonlijke contact tussen enquêteur en oudere leidt tot een hogere betrokkenheid, kwalitatief beter ingevulde vragenlijsten en een hoge respons. Tijdens de training wordt specifiek aandacht gegeven aan mogelijke biases zoals sociale wenselijkheid en sturend gedrag door de interviewer. Niettegenstaande de interviewertraining blijft de mogelijkheid van een interviewerbias bestaan. Omdat elke interviewer slechts een beperkt aantal interviews doet (10 à 15), kan de impact daarvan echter beperkt blijven.

In vergelijking met andere types van survey-onderzoek (per post, telefonisch of via internet) is de responsgraad uitermate groot. Van alle ouderen die de vragenlijst van het behoefteonderzoek ontvingen, heeft 65% (Brussel) tot 85% van hen de vragenlijst zonder weigering ingevuld. Dit is des te meer opmerkelijk, gelet op het feit dat het een lange enquête betreft (> 20 bladzijden).

Interpretatie en toepassing van de onderzoeksresultaten

De ouderenbehoefteonderzoeken (BAS) werden momenteel in reeds meer dan de helft van de gemeenten in Vlaanderen georganiseerd. Het valt meteen op dat er geen twee gemeenten zijn met identiek hetzelfde profiel als het op de behoeften van ouderen aankomt. Het genereren van cijfers op nationaal of provinciaal niveau zorgt vaak voor een nivellering in de cijfers waardoor de vaak grote lokale verschillen verdwijnen. Om dit te illustreren geven we het voorbeeld van 'inwonen bij kinderen'. We stellen vast dat 2,5% van de Vlaamse ouderen dit doet. In een bepaalde gemeente is dit slechts 0,5% en in een andere gemeente is dit 9% of bijna vier keer zo hoog als het gemiddelde. Een verklaring hiervoor ligt niet voor de hand. Vaak verklaren lokale omstandigheden de cijfers. In deze laatste gemeente was er al jaren sprake van de bouw van een woon- en zorgcentrum, maar dat ging uiteindelijk niet door. Veel ouderen werden in afwachting opgenomen in de familie. Ook culturele verschillen kunnen aan de oorsprong hiervan liggen.

Het is dus op het gemeentelijk niveau dat men met de cijfers aan de slag moet. Daarom geeft het onderzoeksteam een individuele presentatie aan de *stakeholders* binnen elke gemeente. De zalen zijn daarbij niet zozeer gevuld met professionelen, maar veeleer met oudere co-onderzoekers, of ouderen die de enquête ingevuld hebben

of geïnteresseerd zijn. Het belang om ouderen te betrekken én betrokken te houden, ook op het einde van het onderzoek, wordt steeds benadrukt in de opleiding. Het gemeentelijke onderzoeksrapport geeft per variabele telkens provinciale en nationale *benchmarks*. Het laat de gemeente toe zich te positioneren ten opzichte van de rest van Vlaanderen, wat op zijn beurt het opstellen van een prioriteitenlijst kan sturen. Binnen de gemeenten zelf zien we dat initiatieven genomen worden om duiding en contextualisering te geven aan hun cijfers. Zo was men in een bepaalde gemeente zeer ontevreden over het openbaar vervoer. Meer diepgaande analyses wezen erop dat het één bepaalde deelgemeente was in dit rurale gebied waar men ontevreden was. Een rondetafelgesprek met buurtbewoners bracht opheldering. De lijnbus was enige tijd geleden vervangen door een belbus, doch de informatiecampagne hierrond was niet tot bij iedereen gekomen. Mensen dachten dus dat ze hun bus 'kwijt' waren. Een bewonersgericht informatiemoment en een persoonlijke brief gericht aan de betrokken bewoners losten dit probleem op. Dat het aanpassen van het beleid niet altijd duur hoeft te zijn, bewijst volgend voorbeeld. Een vaak voorkomend probleem bij Vlaamse ouderen is het ervaren tekort aan openbare toiletten. Verschillende gemeenten hebben hierop gereageerd door de toiletten in de gemeentelijke gebouwen openbaar te maken en dus ter beschikking te stellen van iedereen. Ook over een tekort aan rustbanken wordt vaak geklaagd. Enkele ouderenadviesraden hebben daarvoor in hun gemeente een rustbankenplan opgesteld, waarbij binnen de budgettaire mogelijkheden her en der in de gemeente rustbanken geplaatst werden.

Methodologische en ethische slotbedenkingen

Het huidige dogma van participatief onderzoek lijkt ervan uit te gaan dat de betrokkenheid van ouderen in onderzoek een *de facto* positief proces is, dat van nature uit 'empowerend' werkt. Scourfield en Burch (2010) onderzochten echter deze premisse en ontdekten een genuanceerder verhaal. Zij formuleren enkele ethische richtlijnen voor het uitvoeren van participatief onderzoek bij ouderen. Zo moet het van in het begin duidelijk zijn welke rol en welke macht elke partner heeft. Deelnemers moeten bijvoorbeeld duidelijk weten waar ze zich voor opgeven. In het ouderenbehoefteonderzoek proberen we hieraan tegemoet te komen door op voorhand infosessies en opleidingen te geven, waarna ouderen zich pas engageren. Wanneer ze zich engageren, tekenen ze ook een engagementsverklaring waarin rollen en verwachtingen geëxpliciteerd zijn.

Een tweede richtlijn die Scourfield en Burch (2010) meegeven, heeft betrekking op de emotionele grenzen van participatie. *In concreto* krijgt dit bijvoorbeeld vorm in het ouderenbehoefteonderzoek bij de vrijwilligers die bij de respondenten langsgaan met de vragenlijsten. Na een maand 'onderzoeksfase' ontmoeten alle vrijwilligers elkaar in een groepsmoment. Dit heeft niet alleen een praktisch nut (o.a. om vragenlijsten in te leveren en nieuwe vragenlijsten op te halen), maar veeleer ook een emotioneel *peer-support*-luik. Oudere vrijwilligers moeten hun verhaal kwijt. Dit kan gaan over de

eenzaamheid en armoede die ze ontdekten bij hun respondenten, of over de frustratie wanneer een respondent niet wilde meewerken. Daarnaast is er ook een aanspreekpersoon in de gemeente bij wie vrijwilligers individueel langs kunnen gaan. Deze samenkomsten zorgen ervoor dat co-onderzoekers betrokken blijven bij het onderzoek, de onderzoeksverantwoordelijken en de mede-onderzoekers.

Daarnaast onderschrijven Scourfield en Burch (2010) het belang dat deelnemers zich welkom en gevalideerd voelen. Dit kan vorm krijgen in het ouderenbehoefteonderzoek door een welkomstvergadering en een trainingplek met aandacht voor versnaperingen, taart, koffie, of door de aanwezigheid van de schepen of OCMW-voorzitter die in het begin van de training een openingswoord geeft of die zelfs de hele tijd aanwezig is. Vrijwilligers krijgen een verzekering en een identificatiebadge van de gemeente. Dit genereert een betrokkenheid en eigenaarschap bij het onderzoek.

Conclusie

Tot slot willen we nog enkele bedenkingen op een rij zetten. Ten eerste wordt participatief onderzoek (als reactie tegen het traditionele, positivistische onderzoek) vaak enkel kwalitatief aangepakt. Zoals Bowling (2009) echter aanhaalt, krijgt actie-onderzoek net zijn kracht door het gebruik van een triangulatie van methodes, van zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek, van *community meetings* over surveys tot focusgroepen. Dit is ook de aanpak die we met het ouderenbehoefteonderzoek voorstellen. Na het kwantitatief ouderenbehoefteonderzoek verrichten we dan ook heel wat kwalitatief onderzoek met de verschillende *stakeholders* en ouderen waardoor de BAS een cyclisch iteratief karakter krijgt. Enerzijds realiseert het kwantitatief onderzoek nieuwe inzichten die verdiept worden in nieuw kwalitatief onderzoek. Anderzijds worden de nieuwe inzichten uit het kwalitatieve onderzoek gebruikt om het kwantitatieve onderzoek bij te sturen en te verfijnen.

Ten tweede is participatie op zich een dynamisch en rekbaar begrip, wat reeds in 1969 werd gevisualiseerd door Arnstein in zijn 'burgerparticipatieladder'. Burgerparticipatie kan gaan van het meest basale niveau van informatie en consultatie tot partnerschap en volledige controle door de burger. De trap van participatie hangt af van wie welk niveau van (beslissings)macht heeft. Deze getrapte visie op participatie vinden we ook terug in participatief onderzoek. In het ouderenbehoefteonderzoek wordt participatie van de doelgroep beoogd op de verschillende niveaus. Hoewel het niet mogelijk is om alle ouderen van de gemeente te betrekken op het niveau van partnerschap, worden zij wel geïnformeerd en geconsulteerd. Deze acties worden dan ook expliciet opgenomen in het gemeentelijke draaiboek. Bourke (2009) reflecteert in haar paper over participatief onderzoek in gezondheidsonderzoek specifiek over onderliggende machtsrelaties die participatief onderzoek kunnen sturen. Na de analyse van verschillende cases besluit ze dat deelnemers actief open staan voor verschillende niveaus van participatie en machtsdeling. De betrokkenheid van externe onderzoekers wordt vaak als nodig gezien in sommige stappen van het onderzoek, net om de validi-

teit en de betrouwbaarheid van het onderzoek te garanderen. In sommige fases van het ouderenbehoefteonderzoek zitten de onderzoekers dan ook op het hoogste niveau van de ladder, en ouderen onderaan. Denken we daarbij aan het uitvoeren van de steekproeftrekking, datacontrole en *data-cleaning* en het uitvoeren van de statistische analyse.

Tot slot is het ouderenbehoefteonderzoek opgezet als een participatief actie-onderzoek dat *empowerment* en emancipatie van de doelgroep nastreeft. Deze doelgroep is echter gelaagd en bestaat uit de doelgroep ‘ouderen als individuen’ (bv. de oudere die we opleiden als onderzoeksbegeleider), de groep ‘ouderen als gemeenschap’ (bv. op gemeentelijk niveau, maar ook op Vlaams niveau waar vergrijzing en ouderenbehoefteveneens op de politieke agenda staan), en de groep ‘professionals’ die werken met en voor ouderen (bv. meer kennis en capaciteiten om ouderen te betrekken in projecten). Het opzetten van dergelijke participatieve onderzoeksprojecten vraagt tijd, omdat ze niet overhaast kunnen georganiseerd worden. De onderzoeksfase in één gemeente duurt gemiddeld tussen de 6 en 8 maanden en vraagt een sterk engagement van de betrokken overheid en partners gedurende deze hele termijn.

Noot

1. Dergelijke evoluties zien we niet enkel in Vlaanderen. Bv. Postle *et al.* (2005) rapporteren gelijkaardige evoluties in het Verenigd Koninkrijk, waar ouderen op zoek gaan naar nieuwe (politieke) participatievormen om hun stem te laten horen.

Bibliografie

- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-24.
- Bowling, A. (2009). *Research Methods in Health. Investigating Health and Health Services*. Maidenhead: Open University Press.
- Bourke, L. (2009). Reflections on Doing Participatory Research in Health: Participation, Method and Power. *International Journal of Social Research Methodology*, 12(5), 457-74.
- Cargo, M. & Mercer, S. L. (2008). The Value and Challenges of Participatory Research: Strengthening its Practice. *Annual Review of Public Health*, 29, 325-50.
- Dillaway, H. A. & Byrnes, M. (2009). Reconsidering Successful Aging: A Call for Renewed and Expanded Academic Critiques and Conceptualizations. *Journal of Applied Gerontology*, 28(6), 702-22.
- Dozois, E. (2006). *Ageism: A Review of the Literature. Prepared for the Calgary Health Region, Healthy Aging Committee*. Calgary: Word on the Street Consulting Ltd.
- Dury, S., De Donder, L., De Witte, N., Brosens, D., Smetcoren, A. S., Van Regenmortel, S. & Verté, D. (2015). Is Volunteering in Later Life Impeded or Stimulated by Other Activities? *Research on Aging*, 1-25, Doi: 10.1177/0164027515574777.

- Hasmanová, J. (2011). Leisure in Old Age: Disciplinary Practices Surrounding the Discourse of Active Ageing. *International Journal of Ageing and Later Life*, 6(1), 5-32.
- Hoge Raad van Financiën (2014). *Studiecommissie voor de vergrijzing: Jaarlijks verslag*. <http://www.plan.be/publications/publication-1357-nl-hoge+raad+van+financien+studiecommissie+voor+de+vergrijzing+jaarlijks+verslag>, geraadpleegd op 12 oktober 2015.
- Idenburg, P. & van Schaik, M. (2010). *Diagnose 2025: over de toekomst van de Nederlandse gezondheidszorg*. Schiedam: Scriptum.
- Jason, L. A., Keys, C. B., Suarez-Balcazar, Y., Taylor, R. R. & Davis, M. (Eds.) (2004). *Participatory Community Research. Theories and Methods in Action*. London: APA.
- Kelchner, E. (1999). Ageism's Impact and Effect on Society: Not Just a Concern for the Old. *Journal of Gerontological Social Work*, 32(4), 85-100.
- Martinson, M. & Minkler, M. (2006). Civic Engagement and Older Adults: A Critical Perspective. *Gerontologist*, 46(3), 318-24.
- Ng, R., Allore, H. G., Trentalange, M., Monin, J. K. & Levy, B. R. (2015). Increasing Negativity of Age Stereotypes across 200 Years: Evidence from a Database of 400 Million Words. *Plos One*, 10(2), DOI: 10.1371/journal.pone.0117086.
- Postle, K., Wright, P. & Beresford, P. (2005). Older People's Participation in Political Activity – Making their Voices Heard: A Potential Support Role for Welfare Professionals in Countering Ageism and Social Exclusion. *Practice: Social Work in Action*, 17(3), 173-89.
- Reason, P. & Bradbury, H. (Eds.). (2008). *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice. Second Edition*. London: Sage.
- Stringer, E. T. (2007). *Action Research. Third Edition*. London: Sage.
- Scourfield, P. & Burch, S. (2010). Ethical Considerations when Involving Older People in Public Service Participation Processes. *Ethics and Social Welfare*, 4(3), 236-53.
- Vlaamse Regering (2004). *Decreet houdende de stimulering van een inclusief Vlaams ouderenbeleid en de beleidsparticipatie van ouderen*. <http://www.vvsg.be/nl/welzijn/welzijn/detail.shtml?number=856>, geraadpleegd op 11 mei 2005.
- Walker, A. (2005). A European Perspective on Quality of Life in Old Age. *European Journal of Ageing*, 2(1), 2-12.
- Walker, A. (2006). Reexamining the Political Economy of Aging: Understanding the Structure/Agency Tension. In J. Baars, D. Dannefer, & C. Phillipson (Eds.), *Aging, Globalization and Inequality: the New Critical Gerontology* (pp. 59-80). Amityville, New York: Baywood.
- World Health Organization (2002). *A Policy Framework*. Geneva: WHO. http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf, geraadpleegd op 25 maart 2010.

Abstract

Population ageing is affecting all western countries. The average age of people is increasing and older people constitute a larger proportion of our society. In response to this evolution, Flemish local policymakers became aware of the need to develop evidence-based local senior policy plans. This contribution seeks to reflect on the challenges and opportunities of involving older people in research, policy and social change at the local level. In particular, it focuses on 'Belgian Ageing Studies', a research program which monitors the needs and quality of life among home-dwelling older people (e.g. on housing, community, participation, care) in order to provide tools for evidence-based 'age-friendly' policies at the local level. The research program was developed in co-creation with older people, senior associations, senior advisory boards, local authorities, and other stakeholders. Older people are involved in this research as experts and actors by playing a significant role in the development of the study as well as the data collection and the evaluation (peer-research). In 10 years time, over 80 000 older respondents and 8000 older volunteers participated in the research program. The process of the BAS-program in which older people actively engage as participants and develop a sense of co-ownership shows how participatory research can play a role in promoting evidence-based senior policies.

Keywords

Participatory research, action research, older adults, empowerment, ethics